بسم الله الرحمن الرحیم

هرگونه ثنا و ستایش مر مهیمن ذو الجلال را که پیکر خاکی آدم را بر ندای اصطفی آدم در بر کرده خلعت خلافت مرحمت فرموده کلاه شوکت و جاه و علّم آدم بر سر نهاده اورنگ ایالت اسکن انت و زوجک الجنة نوازش نموده و آتشگر ناپاک ابلیس پر تلبیس را بجرارت و انّ علیک لعنتی الی یوم الدین افروخته گرد باد لاملئن جهنم منک و ممن تبعک بران افزوده و از بارش کلوخ انک رجیم دود از دمارش انگیخته تابش انا خیر منه را بخاک اخرج منها مذؤما مدحورا سخا کستر اند و صد گونه تحیت و تسلیم اشرف انبیا پیشوای مرسلان را که ذات ذات الکمالش علت وجود جمله موجودات و جهت خلقت همه مخلوقات است و آل و اصحابش را سلام و اکرام الی قیام الساعة و ساعة القیام — اما بعد بنده حقیر احقر الخلیقه بل لاشیٔ فی الحقیقه بیعولگی گمنامی معمور نشین ناکامی محمد مبشر علی سلهٹی بر ارباب تحقیق

واصحاب تدقیق عرض پرداز است که اندرین ایام فتنه سرانجام روزی بعضی از دوستانم که از
بوی خوشبوی بوستان یکرنگی شان بوستانم - رساله بیست باب من در خورد ند وبهر جوابش
بصد اصرار دامنم گرفتند چون در یافتم جواهر مضیه نامی تالیف عالمی گرامی یافتم - هرچند که
مولفش در آغاز مرام نقل کلام بزرگان را بکار برد اما در انجام کلام و خلاصه ما هو المرام
باظهار رای خود را خطا بخطا پیمود حرفه آنکه از موائد فوائد تفسیر عزیزی اولا نگاشته
وذخائر اندوخت وپایان کار در جزائیش دامن پاک مصنفش را بسنگ جرح چاک
نمودن خواست نعوذ بالله من شرور انفسنا - بیت - این چه شورست که در دور قمر
می بینم همه آفاق پر از فتنه وشر می بینم + هر کسی روز بهی می طلبد از ایام + مشکل اینست
که هر روز بتر می بینم - چون مرا از امتثال امر ایشان چاره نبود کام ناکام بجوابش
پرداختم - توقع از اصحاب دانش و فرهنگ و ارباب هوش و هنگ که بدیدهٔ انصاف
بنگرند واصل مرام را که نمایش راستی رای بزرگان ست نه حرف گیری دیگران
باعتساف نسبت ندهند و رساله را بنقد الجواهر نامیدم و کار خود بخدا سپردم -
افوض امری الی الله وما توفیقی الا بالله وهو الهادی وعلیه اعتمادی
والآن فلنشرع فی المقصود بعون الملک المعبود - پوشیده نماند که انچه
صاحب جواهر در اساس قدسی و فائدهٔ اول فوائد ضیائیه فضائل علم وفضیلت
علما را بیان کرده نه از کمال خود بدولت گونه و نه از سرمایهٔ خویشتن نمونه بلکه
از ابتدا تا انتها نقل کلام سعادت انجام امام همام و رئیس المفسرین سند المحدثین

عزیز مصر تحقیق و تدقیق قیصر قصر توقیف و توفیق حافظ مولانا شاہ عبد العزیز قدس سرہ
العزیز بکار بردہ و دران نیز سر پیچہا خوردہ و غلطیہا کردہ چنانچہ در اساس قدسی سطر ہم
صفحہ ۶ (و بنظم و نثر جملہ اشیا پردازد) نوشتہ غالبا بمعنی نظم و نسق گرفتہ است و این
خلاف محاورہ است زیرا کہ نظم و نثر تقابلا بمعنی عبارت منظوم و منثور می آید دو سطر
چہارم صفحہ ۸ (برای تبکیت و تعجیز فرشتگان الخ) نگاشتہ است و ظاہر مضمون
جملہ تفسیر عزیزی (برای مکافات ان احسان و کفارت ان بی ادبی ملائکہ را مامور
باین نوع تعظیم و تکریم ساختند) را در عبارت خود داخل نمود۔ و لفظ تبکیت و تعجیز
بران افزود و بلوث غلط آلود۔ کما سیأتی ان شاء اللہ تعالیٰ دور فائدہ اول
فوائد ضیائیہ سطر ہفتم صفحہ ۹ (اول انکہ این آیۂ کریمہ بر فضل علم بدلالت واضحہ دلالت
می کند) خبط صریح واقع شد زیرا کہ سابقش قول ایزد پاک واذ قلنا للملٰئکۃ
اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابلیس ابیٰ واستکبر وکان من الکافرین
مذکور است پس وضاحت بالای طاق این آیت بر فضل علم چگونہ دلالت می کند حالانکہ
لفظ علم ہم مذکور نیست و بالیقین این فائدہ کہ عریض و طویل است از فصل
فوائد تفسیر عزیزی نکتہ۔ و از باب فضائل علمش جملہ را ترجمہ چنانچہ رئیس المفسرین
تحت قولہ تعالیٰ واعلم ما تبدون وما کنتم تکتمون می فرماید دوم انکہ این
آیہ و این قصہ دلیل واضح است بر فضیلت و شرف علم الخ پس حضرت مولانا قدس سرہ
بیشک فضائل علم را بجا لیش بیان فرمود (فللہ درہ) وھکذا فی التفسیر الکبیر

تحت ذلك القول وصاحب جواہر عم چه نسبت خاک را با عالم پاک ؎ بیجا نقل نموده
بانگ بی ہنگام برداشت پس این جمله پر خبط و نافہمیش بدلالت واضحه دلالت کرد
کما لا یخفی علی من له ادنی درایة وعلی ہذا القیاس بسا غلطی موجود است اگر جمله اش
شمرده آید ہر آئینه دفتری گردد چنانکه سعدی فرماید۔ بیت گران جمله را سعدی
املا کند ؎ مگر دفتری دیگر انشا کند لیکن چون محض موعظت بود تعرض آنها اہل
کرده باطل حرام که اظہار سہتی رای ہدایت پیرای بزرگان عیب مکان است خصوصاً استاذ
الاساتذه حضرت فردوس منزلت رئیس المفسرین که حضرت ایشان استاذ اساتذهٔ
من واو بودند بتوجه تمام رجوع می آرم وہر خرفات فائدهٔ دوم وسیوم را در حیز
تحریر آورده جوہر جواہر می نمایم **قوله** فائدهٔ دوم باید دانست که مخاطبین کلام
عظمت نظام اذ قال ربك للملآئكة انی جاعل فی الارض خلیفه خاص ملائکه
بودند غیرے را دخلی نبود انتہی **اقول** ملائکه را مخاطب این خطاب گفتن سراسر خطا است
فقد خبط فی ذلک خبط عشواء درکب متن عمیاء چه این خطاب با حضرت رسالت پناه
صلی اللہ علیه وسلم است که حضرت رب العزت با جناب رسالت مآب قصهٔ آدم عم
و فرشتگان را حکایت می فرماید۔ **قوله** چه ظاہر معنی ملائکه فرشتگان است عدول
ازان بلا ضرورت داعیه جائز نباشد کما فی التفسیر الکبیر قلنا هذا خلاف
الظاهر فلا یصار الیه الا عند الضرورة انتہی **اقول** در ینجا صاحب
جواہر بنام ابام اتہام غلط البته نا بینا یانه موئنت حوالت بکار برده ان فی ذلک فرجة

لیس فیہا مریۃ - عبارت تفسیر این ست قولہ کان من الجن ای صار من الجن
قلنا ہذا خلاف الظاہر فلا یصار الیہ الا عند الضرورۃ - یعنی درینجا کان
را بمعنی صار گفتن خلاف ظاہر ست و صاحب جواہر می گوید ظاہر یعنی ملائکہ فرشتگان ست
عدول ازان بلا ضرورت داعیہ جائز نباشد کما فی التفسیر الکبیر پس مشار الیہ قول امام
چیزے بود و سولت جواہر بنا فہمید گی چیزی دیگر مشار الیہ قرار دادہ قول امام را
بیجا نقل کرد **قولہ** گروہی سرائیدند کہ ابلیس از زمرۂ فرشتگان ست الی قولہ چون
نقش این تقریر الخ **اقول** این جملہ ترجمۂ قول تفسیر کبیر ست کہ امام مذہب بعض را
با سوال و جواب نقل نمودہ نا کہ مذہب و مختار خود قرار دادہ لیکن صاحب جواہر
بطرز سرقہ بیانش کرد چنانکہ از لفظ کما قال الامام ظاہر و باہر ست مگر آیۂ کریمہ ما منعک
ان لا تسجد اذ امرتک را از خود ترجمہ نمودہ راہِ خطا پیمود زیراکہ بر تقدیر بودن
لفظ منع بر معنی اشتہا اوران لا تسجد زائدہ باشد کما فی البیضاوی وغیرہ لیکن مترجم لا ی نافیہ
پنداشتہ ہمچنان ترجمہ کرد کما لا یخفی علی من طالعہ - **قولہ** باید دانست کہ انچکہ خاتم
المحدثین الی قولہ بچند وجوہ سخیف ست **اقول** صاحب جواہر درینجا قول حضرت
رئیس المفسرین را سخیف نگفتہ بلکہ خفت و سخافت خود ظاہر کردہ زیراکہ انچہ حضرت
ایشان در عزیزی فرمودہ اند ہمہ اش درست و راست بے کم و کاست بودہ است
جزاہ اللہ عنی و عن سائر المسلمین خیرا اما صاحب جواہر بگمان انکہ ہر گاہ قول صاحب
تفسیر عزیزی را بضعف و سخافت نسبت نمایم البتہ شیخت و فضیلت خویشتن

افزوده باشم بهفوات چند درچند که اعتباری راالشاید سوء ادب پیامنود چون ایزدی کاشت مطلع
مقصودش بود گمانش بغلط برآمد و بجای مشیخت و فضیلات خفت و فضیحت روزی
شد خوش گفت علیه الرحمة بیت چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد * میلش اندر طعنه
پاکان برد * هرگاه اظهار صحت و حقیت قول رئیس المفسرین مقصود بالذات است
ابطلان وجوهات سخیف صاحب جواهر شرحوار بیان کرده می آید قوله اول آنکه ابلیس لعین
درین حکم سعادت قرین ساقط الاعتبار و نهایت ذلیل خوار بود یا چنان نبود بلکه او
اعتباری داشت لیکن نچندانکه مرفرشتگان را با اعتبارش باشد اعتبار ملائکه بود بر تقدیر
اول سجود و عدم سجود و استکبار و عدم استکبارش مساوی بود پس ذکرش بطریق اهم
واهتمام اتم صورتی ندارد و بر تقدیر ثانی سجودش نیز بنظر حضرت رب العزت مقصود
بالذات بود یا نی بر صورت ثانی بطلانش از دلیل اول ظاهر است و بر صورت اول
شمولش بطریق تبعیت چه معنی دارد و بر تقدیر ثالث حکمش حکم شق اول و ردید ثالث است
فافهم انتهی اقول شق اول و ردید ثالث صحیح و قوله شمولش بطریق تبعیت چه معنی دارد
منقوض است بقوله تعالی وکانت من القانتین بلکه تقدیر ثالث هم بر استی
راستی نشان میدهد که مساوات باعتباری باشد و تبعیت باعتبار دیگر والحق و فیه
قوله دوم برای آنکه از فائدهٔ ثانیه معلوم گشت که درین مقام مخاطبین خاص فرشتگان است
بودند غیر را دخلی نبود و چون ملائکه باثبات دعوی خویش فرو ماندند برای تعجیز و
ایشان حکم سجده صادر گردید الخ اقول این وجه باطل است بدو وجه اول آنکه مخاطب

خاص بودن ملائکہ کہ در فائدۂ دوم مذکور شدہ بود بپایۂ صحت نرسیدہ کما التصریح
مناء والبناء علی الفاسد فاسد دوم آنکہ امر اسجدوا را امر تعجیزی گفتن راہ ترکستان گرفتن
زیراکہ مامور بہ یعنی مجعزعنہ در امر تعجیزی بنسبت مکلف محال الامتثال وغیر مقصود الاتیان
می باشد مثل قولہ تعالیٰ فأتوا بسورة من مثلہ و قولہ تعالیٰ فانبؤنی باسماء
ھؤلاء پس مامور بہ در امر سجدہ اگر محال الامتثال وغیر مقصود الاتیان بودی ملائکہ
چگونہ بجا آوردندی و بر عدم اتیانش نسبت عصیان وفسق بشیطان چسان روا
بودی بلکہ این امر امر تکلیفی تحریری مفید الوجوب مقصود الاتیان بود کما لا یخفی اما کاتبکہ
صاحب جواہر امر تحریری و تعجیزی تمیزی دست نداده وہرگز این معنی از سہو نخواہد بود
والا بارہا نمی گفت چنانچہ در سطر ۴ صفحہ ۸ و سطر ۱۱ صفحہ ۳۵ و صفحہ ۳۶ لفظ تعجیز موجود است
فمن شاء فلیطالع **قولہ** سوم آنکہ قول اللہ سبحانہ ما منعك ان لا تسجد اذ امرتك
برین معنی دلالت می کند کہ حکم سجدہ اصالۃ بشیطان بود انتہی۔ **اقول** درین شک
لیکن لازم نمی آید کہ امر اسجدوا می قولہ تعالیٰ اذ قلنا للملائکۃ اسجدوا
اصالۃ بشیطان بود۔ شاید کہ بامری دیگر اصالۃ مخاطب بودہ باشد و بر عدم اتیانش
حق سبحانہ تعالیٰ بطریق عتاب خطاب استفہام فرمود یا آنکہ در امر سجدہ بطریق تبعیت
مامور بود و اتیانش مقصود لیکن چون در امتثال خاص اُو ملعون سر باز زد خداوند کریم
او را در خطاب عتاب خاص نمود۔ **قولہ** چہارم آنکہ حدیث پادشاہان الخ **اقول** درینجا
صاحب جواہر حکم پادشاہان را بدو قسم منقسم کرد یکی امر عام کہ ہر مکلف را شامل گردد چونکہ

صلوٰۃ و زکوٰۃ و دیگری خاص کہ چنان نبود و پر ظاہر ست کہ ما نحن فیہ از قسم اول یعنی امر
عام ست پس ابلیس را بلا ریب شامل شدہ نا کہ از قسم دوم کما زعم۔ **قولہ** پنجم آنکہ بر تقدیر
استثنای متصل ضرورست کہ مستثنیٰ از جنس مستثنیٰ منہ باشد الخ **اقول** این ضرورت
غیر مسلم ست لما قال الرضی فقد تبین ان المتصل لیس ھو المستثنیٰ من
الجنس کما ظن بعضھم بر تقدیر تسلیم نیز دخول مستثنیٰ در لفظ مستثنیٰ منہ بحسب استعمال
و قصد متکلم کافی ست لما قال العلامۃ فی التلویح فکان المستثنیٰ منہ ھو اللفظ
باعتبار ما یتناولہ بحسب الاستعمال و قصد المتکلم لا بحسب الوضع پس شمول
ملائکہ مر ابلیس را با وجود بودنش از جنیان بحسب استعمال و قصد متکلم ہیچ امتناع نیست
فلا محذور فی صحۃ کون الاستثناء متصلا کما لا یذھب علی من لہ حظ من العقل و النقل۔
قولہ آنکہ صاحب کشاف گفتہ الی قولہ نیز بچند وجہ سخیف ست۔ **اقول** بیت
بتاراج خود ترکتازی کنی ٭ کہ گنجشک باشی و بازی کنی ٭ و فی مثل ذلک سمعتہ السفہاء
والجہلاء و فضیحۃ عند الفضلاء و العقلاء لانہ ما قال صاحب الکشاف لصحیح نسبتہ الی السخافۃ
انما ہو من الحماقۃ لان الوجوہات کلہا لیست بشیء کما نبین انشاء۔ **قولہ** اول آنکہ نخستین ہویدا شد
کہ تغلیب کثیر بر قلیل انگاہ رو دہد کہ آن قلیل ساقط الاعتبار باشد الخ **اقول** این وجہ
غیر مرضی بلکہ قابل اعتداد نیست و آنچہ امام در تفسیر کبیر احتجاج بعض را حکایۃ نقل نمودہ
مذہب و مختار ایشان نیست و صاحب جواہر بنا فہمی خود بیان نقل رای امام پنداشتہ برگمان
عقل و دعوی ظاہر البطلان خود گواہی آورد ہرگز اشتراط سقوط الاعتبار اعتباری را نشاید

ما قال الامام تحت قوله تعالیٰ وکانت من القانتین ؎ فان قیل لم قیل من القانتین علی التذکیر
نقول لان القنوت صفة تشمل من قنت من القبیلین فغلّب ذکوره علی اناثه الخ
پس ظاہر ست کہ اگر شرط سقوط الاعتبار مذہب و مختار امام بودی ہرگز درینجا باختیار تغلیب جواب
نگفتی چہ مغلوب علیہ در آیۂ کریمہ سقوط الاعتبار نیست و نیز معنی تغلیب در آیۂ کریمہ و عمرین و قمرین
در ابوبکرؓ و عمرؓ و شمس و قمر چگونہ صورت بندد مع انہ صرح بہ العلامة فی المطول حیث قال
والتغلیب یجری فی فنون کثیرة منه تغلیب الذکور علی الاناث بان یجری علی الذکور
والاناث صفة مشترکة المعنی بینہم علی طریقة اجرائہا علی الذکور خاصة کقوله
تعالیٰ وکانت من القانتین الی قوله ومنه ابوان ونحوه کالعمرین لابی بکر وعمر والقمرین
للشمس والقمر والحسنین للحسن والحسین وما اشبه ذلک ومنه تغلیب الجنس الکثیر
الافراد علی فرد غیر هذا الجنس مغمور فیما بینهم بان یطلق اسم ذلک الجنس علی الجمیع
کقوله تعالیٰ واذ قلنا للملائکة اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابلیس عدّ ابلیس من
الملائکة لکونه جنیا واحدا فیما بینهم وایضاً فی شرح العقائد النسفیة ۔ قلنا
لا بل کان من الجن ففسق عن امر ربه لکنه لما کان فی صفة الملائکة فی باب العبادة
ورفعة الدرجة وکان جنیا واحدا مغمورا فیما بینهم صح استثناؤه منهم تغلیبا
انتہی **قوله** دوم آنکہ در قول خویش و یجوزان یجعل منقطعا از جواز چہ ارادہ کردہ یا امکان عام
یا معنی دیگر بر تقدیر ثانی بیانش باید تا سخن راندہ آید و اولش باطل ست زیراکہ درین ہنگام
معنیش این باشد کہ منقطع ثابت ہست مع انتفای ضرورت جانب مخالفش بدو وجہ

باطل ہست انتہی بلفظہ **اقول** شق اول صحیح است و ہر دو وجہ بطلانش باطل کما سیجئ اما
از بیان معنی امکان عام کرامت شیخ خوب معلوم شد بل جوہر عبارت آرائی و معقول دانی
بر محک دنی تامل عیان می آید **خود** غلط بود آنچہ ما پنداشتیم - چہ بر تقدیر بودن امکان
عام مقید بجانب وجود باشد پس معنی اش درین ہنگام (انقطاع متصور است و عدمش
ضروری نیست) خواہد بود نا کہ ثابت ہست چنانکہ گفتہ زیرا کہ امکان را فعلیت لازم نیست
کما تقرر فی موضعہ **قولہ** اول آنکہ استثنای متصل استثنای حقیقی ہست و منقطع را مجازاً استثنا
نامند کما فی التلویح لان الاستثناء الحقیقی ھو المتصل و انما المنقطع لیسمی استثناء
بطریق المجاز و بلا ضرورت داعیہ رجوع بمجاز جائز نباشد انتہی بلفظہ **اقول** عبارت منقولہ
البتہ در توضیح مذکور ست و صاحب تلویح استثنای منقطع را از حقیقت اصطلاحیہ شمردہ
حیث قال اما لفظ الاستثناء فحقیقۃ اصطلاحیۃ فی القسمین بلا نزاع پس مقام غور ست
کہ ہرگاہ صاحب جواہر را در عبارت توضیح و تلویح گونہ امتیاز حاصل نیست پس در تصنیف
رسائل چہار زانو نشستن بزعم دُرسفالہا سفتن و باد بہ پیمودن ست و نیز از ضرورت چہ
مراد ست اگر ضرورت متکلم ارادہ کردہ باشد فلا نسلم انہ کذلک لان المجاز کثیر فی القرآن
واللہ تعالیٰ منزہ عن شوائب الضرورۃ علواً کبیراً و اگر ضرورت مخاطب مراد باشد فمسلم و لا نم
کیف و کثیراً ما تستدعی الیہ فی مثل ہذا المقام فی کلام الملک العزیز العلام - **قولہ** دوم آنکہ
ہرگاہ ابلیس لعین بر تقدیر نبودنش از جنس ملائکہ در امر سجود مامور نباشد پس اسناد اباء
و استکبار بسوئیش چگونہ کردہ آید انتہی **اقول** بر تقدیر بودن استثنا استثنا منقطع لازم

نمی آید که در امر اسجدوا لآدم مامور نباشد بلکه نامور بود در امر اسجدوا لآدم بطریق تبعیت کما مر

و مستثنی است از نسبت فسجدوا بطریق انقطاع و استناد ابا و استکبار بعلت مخالفتش از

اتیان مامور به در اسجدوا باشد نه در فسجدوا که اخبار است **قوله** سوم آنکه سابقا هویدا شد

که این خطاب خاص بفرشتگان بود و در جای دیگر ارشاد گردیده وما منعك ان لا

تسجد اذ امرتك این قول نص برین معنی است که ابلیس لعین از جنس ملائکه است انتهی

اقول از سابق چه مراد است اگر فائدهٔ دوم اراده کرده باشد پس هیچ نیست لما تقدم

بطلانه هناک و اگر جای دیگر اراده کرده از خطاب خطاب اسجدوا لآدم مراد گرفته باشد

پس هر چند که ثبوتش بوضوح نه پیوسته اما میگوئیم که خطاب اسجدوا خاص بفرشتگان بود

اصالة و ابلیس را شامل شده بتبعیته کما مر غیر مرة و درین جا از نص چه مراد است یا لغوی

اصولی است یا لغوی ثانی ظاهر البطلان است زیرا که در آیهٔ کریمه کدامی لفظ بر فرشته

بودنش دال صریح نیست و اول نیز باطل است زیرا چه کدامی عاقل نمی گوید که آیهٔ کریمه

بهر بیان ملکیت ابلیس مسوق شده پس قول معتوه و مخبوط را چه اعتبار **قوله** وانکه

صاحب بیضاوی گفته الی قوله رکیک است زیرا که این سخن مجرد احتمال و عدول از

ظاهر قول ایزد متعال است انتهی **اقول** صاحب جواهر را عجب مرضی پیدا شده

که خواهی نخواهی بطالات و مزخرفات لایعنی چهره می آراید و بهوس ناموری غلط

کاریها می نماید حالانکه قاضی بیضاوی جمله اقوال مختار و غیر مختار را بربط تام و ضبط

مالاکلام درج کتاب خود ساخته و نقل نموده بقوت و ضعف هر یک با توجیه و توفیق

اشارهٔ دقیق فرموده پس صاحب جواهر با انکه حل تحقیقش بلا تفاوت خلاصه ترجمهٔ منقول
قاضی بیضاست چگونه منقول ایشان را برکاکت نسبت نمود اگر فی الحقیقت منقول قاضی
بیضاوی رکیک باشد همانا تحقیقش نیز سخیف خواهد بود چرا که منقول شان همو تحقیق خود بوده است
فلو کان کذا لکان کذا فمن یرید الاطلاع فعلیه بالمطالعه **قوله** نزد فقیر سراپا تقصیر
حق انست الی قوله که ملائکه بر دو قسم اند یکی انکه همگنان ایشان از جمیع معائب و نقائص
مبرا و مقدس اند و دیگر انکه اکثر ایشان عصمت ندارند و باهم توالد و تناسل دارند
و ابلیس از جملهٔ ایشانست۔ **اقول** این مذهبی سست بلا ذاهب و قولیست غیر مختار
محض برای نقل است نه از برای اختیار چنانچه اکثر مفسرین مثل قاضی بیضاوی و علامه
ابو السعود بروایت ابن عباس رض نقل کرده اند لیکن کدامی کس مذهب و مختار خود قرار نداده
و علاوهٔ آن عدم ذکوریت و انوثیت فرشتگان از کلام پاک حضرت رب العزت
بثبوت پیوسته و معصومیت جملهٔ ایشان از همه معاصی از کلام امام بپایهٔ تحقیق رسیده
حیث قال المجتهد الاعظم من علماء الدین اتفقوا علی عصمة کل الملائکة
عن جمیع الذنوب۔ **قوله** زیرا که سابق ظاهر شد که مخاطبین این کلام شیئین خاص
فرشتگان مقربین بودند و نیز استثناء متصل استثنای حقیقی ست و او را لازم که مستثنی
از جنس مستثنی منه باشد الخ **اقول** صاحب جواهر بر حقیقت تحقیق خویش گو در حقیقت
غیر مختار ست این قول را بطریق دلیل بیان می کند آنرا یاد گذشته باد که بطلان بیانش
شمر حوار گذشت و خلاصهٔ ما فی الباب اینکه در تحقیق ابلیس که اصلش چیست علماء را

اختلاف کثیر است گروهی گویند که جنی است نه فرشته و جوقی دانند که فرشته است نه
جنی و فریقی پندارند که ماهیت هر دو یکی ست نیکوکارش را ملک و بزه کارش
را شیطان نامند و ابلیس پیشتر ملک بوده بعلت عصیان شیطان گردیده و طائفهٔ انگارند
که ابلیس تلبیس باعتبار نوع از فرشتگانست و باعتبار عمل از جنیان و برخی ز روات
ابن عباس رضی الله عنهما نقل می نمایند چنانکه صاحب جواهر نیز نقل کرده مختار
محقق خود قرار داده و هر یکی حسب زعم خود ها توجیها کنند و دلیلها آرند ترجیحها دهند
و جوابها گویند کل حزب بما لدیهم فرحون پس جائیکه علماء سلف را اختلاف است
ما را کجا رسد که یکی را الغلط و دیگری را الصحت نسبت کنیم و ناگفتنیها گوییم حالانکه اختلاف
علماء رحمت است ع در هر سخن بحث کردن رواست آن علماء ثقات را میرسد
که نخستین بتوجیه و توفیق حتی الوسع کوشند و تطبیق دلائل تعارض را پوشند
بیشتر بتوضیح ترجیح و اعتبار اختیار تحقیق خودها را در معرض بیان آرند اما چون کسی را
که در اسمان و ریسمان فرقی نماند و در توضیح و تلویح و تعجیز و تنجیز تمیزی ندارد و نه از
سعادت تحقیق داغی و نه از بیاض توفیق رنگی در رسیدن مقام لکم بستن و ناگفتنیها
گفتن چرا نشنید نا شنیدنیها شنفتن است ع چرا کاری کند عاقل که باز آید پشیمانی
بل هر چه گوید بدان ماند که گفته خشن و خشش این هر سه دختران معاویه بودند یا
برادران علی - **قوله** نیز آنکه از حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت و صاحب
بیضاوی از احکایت کرده الی قوله مؤید کلام منست انتهی **اقول** درین چه شک و چگونه

نباشد چون پیشتر گذشته که خلاصه ترجمہ منقول قاضی بیضاعین محقق صاحب جواہر ست پس ہر چہ موید منقول ایشان باشد بیشک موید محققش نیز خواہد بود کما لا یخفی **قوله** گویم که بتقدیر تسلیم و قطع نظر از نقل ہچنین مفسر عالی قدر الی قوله کلام حضرت حکیم جلت حکمته باعلی ندا بدین سو ندا می کند **اقول** پوشیده مباد که انچه صاحب جواہر بضاعت تحقیق خود را در معرض بیان آورده سرمایهٔ دلیلش جز روایت ابن عباس چیزی نیست رضی اللہ عنهما زیرا که مدار جمله ہر زه اش بر دو قاعده بود یکی انکه تغلیب کثیر بر قلیل تا وقتیکه آن قلیل ساقط الاعتبار نباشد جائز نیست دوم آنکه استثنا بطریق اتصال تا وقتیکه مستثنی از جنس مستثنی منه نبود روا نی و بطلان ہر دو قاعده شرحواہ بالا گذشت و چون دیدیم صحیح الاسناد نبودن روایت مذکوره را تسلیم کرده از نقل مفسر عالیقدر نیز قطع نظر نمود پس جمله تحقیقش جز انکه بغلط بر آید چه چاره و چه چه گفته که کلام حضرت حکیم باعلی ندا بدین سو ندا می کند می گویم از کدامی آیت این معنی مفهوم نشد و که ملائکه دو صنف اند یکی توالد و تناسل دارند و دیگری ندارند پس راستی رای روشن احلام باحسن وجوه نمایان گشت و مزخرفات مولف جواہر مضیه زاہق و باطل فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد للہ رب العالمین هذا ما حصل فی هذه الایام فلو زید لزدنا بتوفیق الملک العزیز العلام

تمّت

اشتهار قابل اظهار

برضمیر ضمیر انظیر نقادان سخن سنج مخفی و محتجب مباد که ریحانة الالباب تراوید هٔ خامهٔ صاحب جواهر
زاد لطف نیز بنظام گذشت از ولولهٔ شوق و نگریستم دو وسه ورق معائنه کردم - از نشیب و فراز
عبارتش جبین شوقم پرچین گشته نخواست که بازش بنگرم - چه از طرز فارسیت دور - از خلاف
محاوره مملو غضب اینکه حضرت منشی مقفا دوست برعایت قافیه طفلان مضمون را قفا زده -
دامن پاک پسا و ذ خون مضامین ریخته خونبهالیش بگردن خود گرفته - ازینجا نقلے یاد آمد - که مغلی مکان
جهت خدمت خودش بسیاری را بخدمت می کشید - باین شرط که کلام مقفا بگفت ورنه از
مرسوم محروم - وبدین شرط حق بسیاری را تلف می ساخت - یکبار خدمتگاری هوشیار بهمان
شرط خدمتش قبول کرد - ونام خودش عبد الرزاق مشهور ساخت چنانچه مغل باری برای کارے
خدمتگار خود را بخواند **مغل** - عبد الرزاق - جواب ندارد - **مغل** بار دوم - عبد الرزاق - صدای
برنخاست - **مغل** بار سوم بآواز بلند - عبد الرزاق - **خدمتگار** - چه میگوئی حرم ساق -
مغل برآشفته - مرا دشنام می دہی نمکخوار - **خدمتگار** - ترا از دشنام چه کار - قافیه را نگاهدار
فی الجمله شمار از شمار عیبش پریشان - ونشان از نشان دادنش بی نشان فقط

اعلان

الحمد لله که این رساله لاجواب جواب جواهر منضیه بخط خوب وصورت مرغوب در مطبع غوثیه واقع کلکته مالسن لین
نمبر ۲ بتاریخ دوم ماه فروری ۱۸۸۹ء حلیه طبع در برگرفته چهرهٔ اشتهار برافروخت در مطبع نزد
مولوی محمد احمد الله مکان نمبر (۱) خلاصی ٹوله سوچی پاڑه لین موجود است